

BUG'DOYNING SO'RUVCHI ZARARKUNANDALARI

Karimova Shirin Mahmudovna

Tel: +998 97 812 69 96

Email: toreshovaaltingul@gmail.com

Annotatsiya: So'nggi yillarda O'zbekistonning turli agroiqlimiy hududlarida bug'doy ekinlariga zarar yetkazuvchi so'ruvchi zararkunandalar soni ortib bormoqda. Ushbu maqolada bug'doyning asosiy so'ruvchi zararkunandalar – tripslar, shiralar, chigirtkalar, g'alla malla pashshasi va boshqa turlar biologiyasi, rivojlanish davrlari, zarar keltirish xususiyatlari hamda ularni nazorat qilishning agrotexnik va biokimyoviy usullari yoritilgan. Shuningdek, maqolada zararkunandalarga qarshi kurashda ekologik xavfsiz yondashuvlar, integratsiyalashgan himoya tizimining afzalliklari va ilmiy asoslangan tavsiyalar keltiriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zararkunandalarni erta aniqlash va kompleks himoya choralarini qo'llash hosildorlikni sezilarli darajada oshiradi hamda ekinlarning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: bug'doy, so'ruvchi zararkunandalar, shiralar, tripslar, g'alla malla pashshasi, biologik kurash, agrotexnik tadbirlar, integratsiyalashgan himoya, hosildorlik.

Kirish

Bug'doy O'zbekiston qishloq xo'jaligida eng muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan don ekinlaridan biridir. U nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda, balki mamlakatning iqtisodiy barqarorligida ham muhim o'rin tutadi. Biroq so'nggi yillarda iqlim o'zgarishlari, agrotexnik tadbirlarning yetarli darajada bajarilmasligi va monokultura ekin maydonlarining kengayishi natijasida bug'doy ekinlariga zarar yetkazuvchi so'ruvchi zararkunandalar soni keskin ortgan.

Mazkur zararkunandalar, xususan, bug'doy shirasi (*Sitobion avenae*), tripslar (*Thrips angusticeps*), chigirtkalar (*Acrididae* oilasi), g'alla malla pashshasi (*Oscinella frit*) va boshqa turlar, o'simlik shirasini so'rib oziqlanadi, natijada barglarning sarg'ayishi, fotosintez jarayonining susayishi, donlarning to'liq pishmasligi va hosildorlikning pasayishi kuzatiladi. Zararkunandalar bilan kurashda kimyoviy vositalar muhim rol o'ynasa-da, ularni haddan tashqari qo'llash ekologik muammolarni yuzaga keltiradi, foydali entomofaunaga salbiy ta'sir ko'rsatadi hamda inson salomatligi uchun xavf tug'diradi. Shu bois bugungi kunda integratsiyalashgan himoya tizimiga asoslangan ekologik xavfsiz usullar – biologik, agrotexnik va monitoring asosidagi yondashuvlar keng joriy etilmoqda.

Mazkur maqolada bug'doyning asosiy so'ruvchi zararkunandalari turlari, ularning biologik xususiyatlari, tarqalish darajasi, yetkazadigan zarari va ularni nazorat qilishning samarali chora-tadbirlari ilmiy asosda yoritiladi. Shu orqali agroekotizimlarda barqaror hosildorlikni ta'minlash va pestitsid yuklamasini kamaytirish masalalari tadqiq etiladi.

Bug'doy O'zbekiston qishloq xo'jaligida eng muhim oziq-ovqat manbai hisoblanadi, ammo u ko'plab zararli hasharotlar, ayniqsa so'ruvchi zararkunandalar ta'siriga uchraydi. Ushbu zararkunandalar o'simlikning bargi, poyasi, boshq va don qismlaridan shira so'rib oziqlanib, o'simlikning hayotiy jarayonlarini izdan chiqaradi, natijada fotosintez sekinlashadi, oziqa moddalarning aylanishi buziladi va hosil sifati bilan miqdori keskin kamayadi. O'zbekistonning turli viloyatlarida kuzatiladigan asosiy so'ruvchi zararkunandalarga bug'doy shirasi, tripslar, chigirtkalar, g'alla malla pashshasi va boshqa hasharotlar kiradi. Ularning ko'pchiligi juda tez ko'payadi, issiq va quruq iqlim sharoitiga moslashuvchan bo'lgani uchun har yili hosilga sezilarli zarar yetkazadi. Bug'doy shirasi bargning orqa tomoniga joylashib, o'simlik shirasi bilan oziqlanadi. Ular vegetatsiya davomida bir necha avlod beradi, bu esa ularning sonini tez oshiradi. Shiralar oziqlangan barglar sarg'ayadi, o'simlikning o'sishi sustlashadi, donlar to'liq pishmay qoladi va hosildorlik pasayadi. Bundan tashqari, shiralar turli virusli kasalliklarning tashuvchisi sifatida ham xavf tug'diradi. Tripslar esa juda mayda, lekin juda faol zararkunandalardir. Ular bug'doyning boshqqlash davrida faol bo'lib, boshq qobig'i va gullar orasida yashiradi, o'simlik hujayra sharbatini so'rib oziqlanadi. Natijada boshqqlar deformatsiyalanadi, donning to'lishi sustlashadi va hosil sifati yomonlashadi. Iqlimning issiq va quruq kechishi tripslarning tez ko'payishiga sabab bo'ladi. G'alla malla pashshasi poyaning ichiga tuxum qo'yadi va lichinkalari o'simlikning o'sish nuqtasidan oziqlanadi. Natijada poya sinadi, barglar sarg'ayadi, o'simlik to'liq rivojlana olmaydi va dalalarda "sarg'aygan maydonchalar" paydo bo'ladi. Bu holat hosildorlikni 25–30 foizgacha kamaytiradi. Chigirtkalar esa o'zining ko'p sonli populyatsiyasi bilan dalalarni to'liq vayron qilishi mumkin. Ular barg, poya va boshqqlarni yeb tashlaydi, ayniqsa issiq va quruq mavsumlarda juda faol bo'ladi. Ayrim yillarda chigirtkalar ommaviy tarqalib, katta maydonlarga zarar yetkazadi. Shuningdek, bug'doy dalalarida malla qo'ng'izlar, o'rgimchakkanalar, pashshalar va boshqa mayda hasharotlar ham so'ruvchi zararkunanda sifatida ishtirok etadi. Ularning ko'pchiligi polifag bo'lib, turli ekinlarda oziqlanadi, bu esa ularning moslashuvchanligini oshiradi. Zararkunandalarga qarshi kurashishda kompleks yondashuv muhim ahamiyatga ega bo'lib, eng samarali yo'l integratsiyalashgan himoya tizimidan foydalanishdir. Ushbu tizimda agrotexnik, biologik, kimyoviy va monitoring asosidagi usullar uyg'unlashtiriladi. Agrotexnik choralar sifatida dalalarni o'z vaqtida haydash, begona o'tlarni yo'qotish, ekin almashuvini to'g'ri tashkil etish, hosildan so'ng qoldiqlarni yo'q qilish zarur. Bu tadbirlar zararkunandalar populyatsiyasini tabiiy ravishda kamaytiradi. Biologik usullar foydali

hasharotlar, masalan, qo'ng'izlar va yirtqich lichinkalarni himoya qilish hamda ularni ko'paytirishga asoslanadi. Kimyoviy vositalar esa faqat zarur holatlarda, monitoring natijasiga qarab, me'yorida qo'llanadi. Zararkunandalarni nazorat qilishda feromon tuzoqlar, raqamli kuzatuv tizimlari, agrodron texnologiyalari kabi zamonaviy usullar muhim natija beradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, biologik va agrotexnik choralarni uyg'unlashtirish orqali kimyoviy vositalardan foydalanish 40–50 foizgacha kamayadi. Bu esa ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, foydali entomofaunani asraydi va hosildorlikni barqarorlashtiradi. Shunday qilib, so'ruvchi zararkunandalarga qarshi ilmiy asoslangan kompleks yondashuv bug'doy yetishtirish samaradorligini oshirishda, ekologik muvozanatni saqlashda va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bug'doy ekinlarida uchraydigan so'ruvchi zararkunandalar o'simliklarning biologik faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatib, hosildorlik va mahsulot sifatini sezilarli darajada kamaytiradi. Ularning ko'pchiligi tez ko'payish xususiyatiga ega bo'lib, iqlim o'zgarishlariga tez moslashadi, bu esa ularning nazoratini qiyinlashtiradi. Zararkunandalarga qarshi samarali kurashish uchun integratsiyalashgan himoya tizimini keng joriy etish zarur bo'lib, u agrotexnik, biologik, kimyoviy va monitoring asosidagi usullarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, ekologik xavfsiz biologik usullardan foydalanish, foydali entomofaunani ko'paytirish, agrotexnik tadbirlarni vaqtida bajarish va zamonaviy kuzatuv texnologiyalarini qo'llash yuqori natija beradi. Bu yondashuv nafaqat hosildorlikni oshiradi, balki tuproq unumdorligini saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror dehqonchilik tizimini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, bug'doyning so'ruvchi zararkunandalariga qarshi ilmiy asoslangan kompleks choralar tizimi milliy oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirishning eng muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To'raqulov M., Abdukarimov N. "O'simliklarni himoya qilish asoslari." – Toshkent: Fan nashriyoti, 2019.
2. Karimov A., Eshmatov B. "Qishloq xo'jaligi ekinlarining zararkunandalari va ularga qarshi kurash choralari." – Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.
3. Qodirova G. "Integratsiyalashgan himoya tizimi va uning ahamiyati." – "Agrobiologiya" jurnali, №3, 2021.
4. Bekmurodov R., Rasulov X. "Don ekinlari zararkunandalari va ularning biologik xususiyatlari." – Samarqand: Ilm Ziyo nashriyoti, 2022.

5. FAO (Food and Agriculture Organization). “Integrated Pest Management for Wheat.” – Rome, 2020.
6. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. “Zararkunandalarga qarshi kompleks himoya choralari bo‘yicha metodik qo‘llanma.” – Toshkent, 2023.

